

הרב יעקב ישראל סטל ירושלים

הנם שביטל את גזירות המצרים על פריה ורביה

לעבדים. כיון שראו ישראל כך, מנעו עצמם מלשמש. כיון ששמעו יונים כך, אמרו: הואיל ואין ישראל משמשין מטותיהם, אנו נזקקים להם. כיון שראו ישראל כך, חזרו על נשיהן בלא טבילה, בעל כרחן. אמרו: רבוננו של עולם! בעל כרחנו, שלא בטובתנו, שאין האשה רוצה לישיב תחת בעלה בלא עונתה. אמר להם הקב"ה: הואיל ועשיתם בלא כוונה, אני אטהר אתכם. ופתח לכל אחד ואחד מהם הקב"ה מעין בתוך ביתו, והיו נשיהם טובלות בתוך בתיהם, ונתקיים עליהם מקרא זה: 'ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה' (ישעיה יב ג).³

מדרש זה היה מוכר לכמה מחסידי אשכנז⁴, וכבר עמד לפני ר' יוסף בר' שלמה מקרקסונה (Carcassonne); עיר בחבל לנגדוק (שברדרום צרפת), שפעל כנראה בראשית המאה ה"א, הקובע נס זה ביוצר 'אודך כי אנפת בי' לשבת חנוכה:

טהר טבילות מקוה מהם החדיל / טשו קדושים
מנשיהם להבדיל / טרחם סקרת נס להבדיל.
יחיד ונשא שוכן שמים / מן לכלם מקואות מים
/ יצן חסדי מיתדי פעמים.⁵

שלש גזירות הטילו המצרים על ישראל בתחילת שעבודם, והן נימנו בקדושתא ל'שבת חמישית' לר' אלעזר בירבי קליר:

תחלת גזרות שגזרו תחלה / לעשות פלה שומי
ערלה / לבטל מהם פריה מילה / ותגלחת ובלורית
טהרתם לחלה / ומפיה ורביה אותם לבטלה /
ובמעשה נסים עצת צר הבטלה / כי אין חכמה ואין
תבונה מועילה / ואין עצה נגד גזילה - - 1.

גזירות אלו – ביטול מילה, 'תגלחת ובלורית' והמנעות מפריה ורביה – כבר נזכרו במדרשות², ומשם נטל הקלירי את הדברים. ואולם מהו: "ובמעשה נסים עצת צר הבטלה"? מה פשר הדברים ומהו מקורו.

והנה אף בימי בית שני גזר אנטיוכוס מלך יון לבטל את ישראל מפריה ורביה. אך במקרה זה מפורש, שהגזירה הוצאה לפועל באמצעות הטלת איסור על טבילת הנדה, ואף נתפרשה ההצלה הניסית מהגזירה:

וכיון שראו יונים שעמדו ישראל בגזירה זו, עמדו וגזרו: כל מי שאשתו הולכת לטבילה, ידקר בחרב; וכל הרואה אותה, הרי היא לו לאשה ובניה

1. ע' גאולה, 'קדושתא לשבת חמישית לר' אלעזר הקלירי', גזוי קדם, ה (תשסט), עמ' 37, שו' 157-160.
2. ראה: גאולה, שם, עמ' 36, ביאור לשו' 153; עמ' 37, ביאור לשו' 157-158. 3. מדרש לחנוכה, נוסח ג, בתוך: בית המדרש, חדר ו, ירושלים תשכז, עמ' 2.

ראה גם מדרש משלי, ל לב [=יל"ש, משלי, רמז תתקסד]: "זה יון, שגזרו לבטל נשותיהן של ישראל". כאן לא נתפרש מהו בדיוק 'ביטול' זה ואם הוא נתבצע באמצעות הטלת איסור על הטבילה. לעומת זאת, במדרש אחר לחנוכה נתפרשה גזירת הטבילה אך שם נחסרה ההצלה הניסית. ראה מדרש לחנוכה (בית המדרש, א, עמ' 133): "ועוד גזרו עליהם, שיהו בועלין נשותיהן נידות. הלכו ישראל ופרשו מנשותיהן". וכך ביוצר 'אודך כי עניתני' לר' מנחם בר מכיר: "עצו לבטל טבילות עם בזו ומשפחה". ראה: י' בער, סדר עבודת ישראל, רעדלהיים תרכ"ח, ס"ע 636. וראה עוד: מ' אדלר, חשמונאי ובניו, פרק ב, ירושלים תשס"ג, עמ' לח-לט. והשווה: הרב י"ח סופר, חוקי רצונך, ח"א, סימן א, ירושלים תשנ"ו, עמ' ד, הורה ה. ובמחילה מכבודו, אין דבריו מדויקים. 4. ראה פירושי סידור התפילה לרוקח, מהדורת הרב מ' הרשור, ירושלים תשנ"ב, עמ' תשט: "גזרו לבעול נשותיהם נידות, זימן להם הקב"ה מקואות מים בתוך בתיהם"; פירוש הרוקח על התורה, א, פרשת תולדות, מהדורת י' קלוגמן, בני-ברק תשל"ט, ס"ע ר: "כי עתה הרחיב ה' לנו ופרינו בארץ" (בראשית כו כב), כנגד יון... שגזרו שלא יטבולו נשותיהם, להמניעם מפריה ורביה, ונומן לכל אחד מקוה בביתו ופרו ורבו"; בעל הטורים, בראשית כו כב: "רחובות" כנגד יון, שגזרו שלא יטבול, למונעם מפריה ורביה, ונעשה לה נס ונודמן להם מקוה בבית לכל אחד ואחד. וזהו: 'ופרינו בארץ'". 5. י' בער, סדר עבודת ישראל, עמ' 631 (יוצר לשבת ראשונה של חנוכה). וראה

לא ידוע לי מקור מפורש המקביל בין גזירות יון לגזירות מצרים, אך נראה שקיים ביניהם קשר כלשהו הניכר מכך שאותן שלוש גזירות שהטילו המצרים – שנרשמו בפיוטו של הקלירי – שבו והטילו היוונים⁶. ואם בגזירות היוונים שמענו, שהגזירה להמנעות מפריה ורביה התבצעה באמצעות איסור הטבילה וממנה נושעו באופן ניסי, בבקיעת מעיינות בכל בית ובית, לא רחוק לומר שהקלירי הכיר מקור מדרשי, שאף במצרים גזרו על "פְּרִיָּה וְרִבְיָה אוֹתָם לְבִטְלָה" באמצעות איסור הטבילה, ואף שם "בְּמַעֲשֵׂה נָסִים עָצַת צַר הֶבְטְלָה", שנבקע מ'עֵינַי בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ שֶׁל כָּל יָחִיד וְיָחִיד. ולדברינו נמצא, שדברי הפייטן "בְּמַעֲשֵׂה נָסִים עָצַת צַר הֶבְטְלָה" אינם נסובים על כל שלוש הגזירות, אלא אך ורק על גזירת ההמנעות מפריה ורביה. סיוע להשערתנו עולה מכך שר' אלעזר בירבי קליר עצמו, בפיוטו 'איד נכון לצלע'

לחנוכה, מזכיר את כל פרטי איסור הטבילה שהטילו היוונים: "עֲכָבוּ מִי נְדָה / וְתִאָּבוּ דָם נְדָה / וְהִיתָה זֹאת לְנְדָה"⁷. כלומר, היוונים עכבו בגזירתם את הנשים מלהטהר מנידתן, וממילא 'תִּאָּבוּ' היוונים 'דָם נְדָה', לבעול נשי ישראל בנידתן, כדברי המדרש המצוטט לעיל⁸: "עמדו וגזרו: כל מי שאשתו הולכת לטבילה, ידקך בחרב... כיון שראו ישראל כך, מנעו עצמם מלשמש. כיון ששמעו יונים כך, אמרו: הואיל ואין ישראל משמשין מטותיהם, אנו נזקקים להם".

היינו, הקלירי הכיר את המדרש על איסור הטבילה שגזרו היוונים, וכנראה שהכירו בשלמותו כולל ההצלה הניסית מהגזירה, אלא שלא הביא פרט זה מכיון שבחלק זה של הפיוט הוא מתאר רק את גזירות היוונים ולא את הישועה מהן. ניתן, אפוא, לראות בכך תימוכין להשערתנו, שלפני הקלירי עמד מקור האומר את אותם הדברים גם בקשר לגזירת המצרים.

עוד: י' דודזון, אוצר השירה והפיוט, 1651. 6. בנוסף לגזירת ההמנעות מפריה ורביה, אסרו היוונים את קיום ברית מילה. ראה: 'מגלת אנטיוכס בלשון ארמי ותרגום רב סעדיה גאון ז"ל בלשון ערבי', בתי מדרשות, א, עמ' שיט-שכ, ועוד. ואם כי שעדיין לא מצאתי שהם גזרו גם על 'תגלחת ובלורית', כידוע שהוא היה אחד מסמלי 'תרבות הגוף' שפיתחה יון. 7. נדפס אצל: מ"ח לייטר, ממלכת כהנים: על ענייני חנוכה, מודיעין-עלית תשסו, עמ' רכו. כבדרך אגב נציין, כי שורה קודם לכן מפייט הקלירי: "סִלְפּוֹ טוֹב סָחַר / וּבְשָׁלוֹ טְבִילַת שָׁחַר / מְשֻׁקֶּפֶת שָׁחַר" (לייטר, ממלכת כהנים, שם). היינו, היוונים גזרו לבטל אף את טבילת שחרית, וכנראה הכוונה לטבילת בעלי קריין (עי' בבא קמא פב רע"ב), גזירה שאינה ידועה ממקור אחר (עי' לייטר, שם, עמ' רנב). ויתכן, שאף מטרתה העיקרית של גזירה זו היתה למנוע מהם פריה ורביה. 8. עי' לעיל, ליד הערה 3.